ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА ФАКТОРИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Глибинна трансформація соціальних форм індивідуального людського існування є однією з найхарактерніших ознак сучасного етапу розвитку суспільства. Відбувається розпад характерних для індустріального суспільства систем зовнішньої детермінації життєдіяльності особистості, що послаблює її залежність від соціокультурного середовища. Разом з тим, виникають зворотні лінії детермінації: залежність соціальних структур від стану духовного світу особистості, від процесів, що відбуваються в її свідомості та психіці, її духовного самовідчуття. Це підсилює значення тих моральних і психологічних якостей особистості, які спрямовані на ствердження вищих духовних цінностей.

Останнім часом проблеми духовності посіли одне із основних місць у дослідницьких пошуках. Дослідження здійснюються в таких напрямках: категоріальне визначення духовності, способи та форми її буттєвості, психологічні аспекти, духовність у контексті особистісного буття.

У цьому дослідженні ставиться за мету виявити залежність рівня духовності особистості від індивідуальних, соціальних та культурних факторів.

У філософському пізнанні поняття духовності набуло різних відтінків. У цьому випадку під духовністю розуміється такий духовний стан людини, який ґрунтується на її здатності інтеріоризувати, продукувати та стверджувати вищі духовні цінності. Це причетність її до вищих ціннісних інстанцій [1, 23].

На рівні особистості духовність є ні чим іншим як налаштованістю її духовного єства на оволодіння вищими духовними цінностями і перетворення їх на принципи власного упорядкування та буття у світі. Протилежні тенденції в особистісному бутті є проявом бездуховності.

На індивідуальному рівні духовність є продуктом дії цілого комплексу чинників: емоційно-психологічних, морально-духовних, раціональних, світоглядних, соціальних.

В емоційно-психологічному вимірі духовність можна визначити як певний спосіб переживання особистістю свого відношення до світу, інших людей, природи, до самої себе [2, 89]. Це здатність до емоційної чутливості, емоційного відгуку: жалю, співчуття, любові до ближнього. Її основою є постійна потреба особистості в емоційних контактах, потреба реалізувати себе як суб’єкта емоційного життя.

Джерелом духовності можуть бути різні емоції – радість, горе, тривога,

сором, совість і ін. Такими є всі ті психологічні властивості особистості, які пробуджують високі соціально-моральні почуття, роблять її здатною до ствердження добра, істини, краси. Їх осередком і носієм є людска душа. Стан душі – це показник того, наскільки людина є духовною. Спрямованість душі до високих почуттів та переживань, до ідеалу – прояв духовності, нездатність до цього – прояв антиподу.

Духовність слід розглядати у зв'язку з характером мислення особистості. Сучасні вчені увели в науковий обіг поняття „саногенне" та „патогенне" мислення. Саногенне мислення – це мислення, здатне зменшувати внутрішню напруженість і тривожність, контролювати емоції, потреби та бажання. Воно сприяє збереженню морального здоров'я людини, гармонізації стосунків з іншими людьми, спонукає до творчості.

Патогенне мислення, навпаки, ґрунтується на примітивній логіці, зконцентровується на життєвих невдачах, образах, руйнує духовний світ особистості. Таке мислення породжує почуття і дії, що приводять до конфліктів, насильства, а інколи і до злочинів. Продуктом такого мислення може бути заздрість, бажання помсти, агресивність. Воно стає перешкодою на шляху до духовного удосконалення людини, опанування нею позитивних цінностей.

Духовна особистість – це людина з високим рівнем розвитку моральної самосвідомості.

Зростання й зміцнення моральної самосвідомості людини відбувалось у нерозривному зв'язку з розвитком самосвідомого начала взагалі. Невід'ємною складовою цього процесу стало формування та постійне вдосконалення певних механізмів вияву і розвитку здатності людини до самоусвідомлення. Вони сприяли формуванню і розвитку фундаментальних для самосвідомості здатностей – самоаналізу, самооцінки, самовибудови.

Складовими моральної самосвідомості є інтеріоризовані моральні вимоги і моральні цінності, що виявляються в моральних мотивах і ціннісних орієнтаціях особистості, почуттях сумління, честі, гідності, тощо.

Завдяки моральній самосвідомості відбувається осмислення, контролювання та критичний перегляд власних моральних настанов та цінностей. Осмислюючи власні моральні якості, вчинки, оцінюючи їх, особистість створює для себе нові мотиви та орієнтири, які можуть нести критичну оцінку як власної моральної позиції, так і суспільних моральних цінностей.

Духовність особистості – продукт самобудівництва, за висловом М. Фуко „турботи про самого себе”. Філософ охоплював цим поняттям загальне відношення до себе, до світу, до інших людей і, разом з тим, переведення уваги із зовнішнього світу на самого себе, і власне турботу про себе, що передбачає „зміну, очищення і перетворення себе” [3, 284]. Він пов’язував турботу про себе із самопізнанням. Спираючись на традицію, що йде від Платона та Сократа, М. Фуко вказував на те, що самопізнання вимагає визнання „божого начала” в людині. Найважливішим у поглядах філософа є те, що звертається увага і підкреслюється необхідність з боку особистості працювати над собою, духовно вдосконалюватись, нести власну відповідальність за міру духовного розвитку.

У процесі духовного самобудівництва важливу роль відіграє рівень культурного розвитку особистості, яка вбирає в себе накопичені людством духовні цінності. Завдяки цьому людина набуває здатність сприймати недосконаліть суспільства та свої власні недоліки як такі, що вимагають від неї особистих зусиль для протистояння їм і подолання їх. Так людське „Я” стає джерелом моральної сили, що йде з середини людини.

Пошуки духовності, шляхи до неї – індивідуальні. Кожна особистість здобуває її по-своєму. У зв’язку з цим постає питання про співвідношення духовності і релігійності. Це питання про те, чи обо’вязкова для духовності віра в Бога? Сьогодні досить поширеною є думка про те, що саме в релігії, у вірі в Бога слід шукати порятунок від бездуховності та моральної деградації. Заклики повернутись до релігії та релігійних цінностей лунають не тільки з боку представників тих чи інших релігійних течій, а й з боку політиків, філософів, науковців, пересічних громадян. На наш погляд, духовність не обов’язково пов’язана з вірою в Бога. Для одних людей джерело духовності – віра в Бога, а для інших – серйозні роздуми над питанням життя і смерті, пошук сенсу життя, переживання проблем історії та культури, ствердження добра, істини, краси, прагнення зробити життя кращим.

Слід також зазначити, що не всі релігії, які існують у сучасному суспільстві, пропонують людині позитивні моральні цінності і здатні формувати духовність. Насамперед, це стосується значної кількості сучасних неорелігій, лідери яких у своїй діяльності керуються не вищими моральними цінностями, а корисливими інтересами, прагненням матеріального збагачення. Не можна вважати джерелом духовності ту релігію, яка вимагає від своїх послідовників зречення батьків, дітей, невизнання соціально значимих

цінностей, де використовуються прийоми зомбування, фізичного насилля, принижується людська гідність, практикується шахрайство.

У процесі культурного розвитку людини і суспільства відбулось формування цінностей, завдяки яким такі опозиції як «духовне – бездуховне», «гуманне – антигуманне» набули змістової визначеності та конкретизації, а «добро – зло» стали визначальними, бо вони є результатом освоєння людиною протилежних напрямів розвитку буття. Добро пов'язане з позитивним розвитком буття як такого, реалізацією його цілісного призначення, а отже, й цілісного призначення людини як частки буття. Зло, навпаки, все те, що підриває продуктивні потенції буття, заважає реалізації його призначення, руйнує, зокрема, умови й засоби виживання, фізичного та духовного розвитку людини. Усвідомлені людиною, ставши частиною її духовного світу, добро і зло перетворились на певні одиниці духовного виміру буттєвості. У ролі таких одиниць вони ввійшли в контекст опозицій як їх смислове ядро: добро складає смисл духовності, гуманності, зло – бездуховності, воно антигуманне.

Отже, як бачимо, культура – реальність альтернативна. Вона постійно ставить людину в ситуацію вибору. Цей вибір перш за все – вибір між добром і злом. Він не може здійснюватись під впливом зовні усталених чинників, а передбачає особисту визначеність, особисте оцінювання доброго і злого в дійсності. Особисте буття в культурному просторі, соціальні умови вимагають постійної оцінки дійсності міркою добра і зла від кожного особисто. Тільки це сприяє усвідомленню межі, за якою добро переходить у зло, дозволяє зважити доцільність свого вибору, зробити прагнення до визначення добра смислом особистого життя. У цьому переваги особистості порівняно з суспільством, оскільки «ніколи ще добро не було здійснене ніяким декретом, ніколи не було створене найенергійнішою і найрозумнішою суспільною діяльністю». Добро є підвалиною особистісного буття у світі. Ствердження його індивідом при всій персональній універсальності спирається на єдину основу – нарощування духовного потенціалу людства, його збереження і вдосконалення.

Людина як духовна особистість формується під безпосереднім впливом тих умов, в яких вона живе. Вони можуть сприяти розвитку духовності або навпаки. Це залежить від міри співвідношення духовноті та бездуховності в суспільстві, наскільки забезпечується соціальний попит на духовність.

Соціальні умови формують відповідне ставлення особистості до соціальних моральних орієнтирів. Якщо соціальні умови сприймаються особистістю як ворожі їй і вона відчуває незадоволеність життям, то

запропоновані суспільством моральні орієнтири не завжди можуть прийматись нею як життєві дороговкази. Це спонукає особистість до пошуку свого сенсу життя, своєї уяви про добро і зло, благо, щастя, людську гідність. Виникає той простір духовного життя, який належить тільки особистості, в якому індивідуальне домінує над соціальним і особистість реалізує себе в усій неповторності.

Кризовий стан українського суспільства, поширення в ньому антигуманних явищ, негативних моральних орієнтирів, агресій, свідчать про те, що в опозиційній культурній реальності акценти зміщуються у бік негативних цінностей. Та все ж таки констатація негативних явищ у культурній сфері не повинна спонукати до висновку, що українське суспільство втратило культурний потенціал трансформаційних змін. Культура, навіть у стані найглибшої кризи, зберігає позитивні цінності і соціально адекватні норми. Люди, як суб'єкти культурних процесів, можуть свідомо сприяти перетворенню цих цінностей і норм на базові засади життєдіяльності.

Щоб культура стала дієвим фактором духовного розвитку особистості, необхідно самій особистості активно включатись в процес культуротворення, стати суб'єктом створення такого культурного середовища, яке б стало джерелом духовного оздоровлення, конструктивно впливало на духовний розвиток та соціалізацію особистості, стимулювало креативну енергію, пам'ятаючи при цьому слушні попередження відомого українського філософа М. Шлемкевича про те, що « не знайдемо нашої правди, краси і щастя, повертаючися або вперто спозираючи на пройдені шляхи. Тільки йдучи вперед, перетоплюючи досвід і осяги минулого в нові кришталі мислі, образу, життєвої постави, – отворимо двері достойної будучини» [4, 155] .

Провідна роль на цьому шляху належить державі. Обов'язком держави є концептуальна розробка та реалізація культурної політики, спрямованої на забезпечення культурного розвитку як суспільства в цілому, так і кожного його представника. Конструктивну позицію повинні займати засоби масової комунікації. Кіно, радіо, телебачення, преса, соціальні мережі стали могутнім чинником впливу на маси. Але, щоб цей вплив був позитивним, необхідна відповідна їх змістова наповнюваність та соціальна спрямованість. Замість примітивної беззмістовної інформації, низькопробних шоу та відео кліпів, які не сприяють інтелектуальному та духовному розвитку людини, вони повинні запропонувати споживачам високоякісну продукцію. В решті решт, так потрібно налагодити культурне життя в суспільстві, щоб у ньому було

престижним «бути культурним».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – М., 1992. – №12. – С.21-28.
2. Юзвак Ж. М. Уявлення про духовність у хронотопах філософсько-психологічної думки / Ж. М. Юзвак // Філософська думка. – К., 2002. – №3. – С.80-89.
3. Фуко М. Герменевтика субъекта: выдержки из курса лекций в Коллеж де Франс (1982) / М. Фуко // Социо – Логос. Общество и сферы смысла. – М.: Прогресс, 1991. – №1. – С.284-311.
4. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич . – К.: МП «Фенікс», 1992. – 168с. [1954].